

Живан Лазовић*

ЕПИСТЕМИЧКА ОДГОВОРНОСТ У КОНТЕКСТУ ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ

Апстракт: У овом раду разматра се како разни типови друштвених криза стварају контексте у којима до пуног изражаја долази општија претпоставка да без знања о релевантним чињеницама не могу бити доношене исправне одлуке нити предузимане адекватне мере за превазилажење кризе. Такви контексти с једне стране повећавају важност успешног открића истине како по појединце, тако и по друштво у целини, што утиче на поштравање епистемичких стандарда, док са друге стране укрупњују старе или доносе нове когнитивне препреке које негативно утичу на поузданост разних сазнајних метода. Значај епистемички одговорног понашања биће илустрован на примерима двеју криза које су нас задесиле током последњих неколико година: мигрантској и пандемијској.

Кључне речи: друштвена криза, лаковерност, поузданост, епистемичка одговорност.

Периоди разних облика друштвене кризе саставни су део људске историје.¹ Кризна времена са собом доносе бројна искушења, међу којима су и епистемолошка. Паралелно са њима, повећава се свака врста индивидуалне и колективне одговорности, при чему све оне – морална, правна, стручна, политичка и друге – у основи зависе од епистемичке одговорности због тога што без релевантних сазнања нема ни исправног одлучивања и поступања. У контекстима друштвених криза до пуног изражаја долази стара сократовска поука коју можемо да нађемо у првим расправама о знању, Платоновим дијалозима *Теџет* и *Менон*, а коју је у новије време сажето формулисао Фред Дрецке (Fred Dretske): „Лако је веровати, тешко је знати” (Dretske,

* (редовни професор, zlazovic@f.bg.ac.rs)

1 Интегрални део овог рада чини и саопштење изложено на сесији “Europe and Mediterranean Crisis: Migration, Integration, Peace” у склопу међународне конференције “European Union: The Role of University Cooperation Promoting Peace and Solidarity” одржане у Риму 22–24. јуна 2017.

2000, стр. 64). Пут до знања тегобнији је због тога што оно изискује когнитивни напор који надилази свако уверење, колико год оно било снажно. Стицајем срећних околности, дешава се да су истинита и веровања која су пуко нагађање или само плод прижељкивања, али њих свакако не бисмо сматрали знањем. Знање можемо постићи само ако смо веровања формирали на епистемички одговоран начин, односно ако смо их поткрепили одговарајућим разлозима или сведочанством које потврђује њихову истинитост. Епистемолози се углавном слажу да управо оправдање представља несводљиву нормативну компоненту знања у којој се испољава наша епистемичка одговорност.² И док је лаковерност распрострањена људска склоност да се у нешто поверује без икаквих посебних разлога или из разлога који немају никакве везе са истином (предрасуде, пристрасност, поводљивост и сл.), до оправданих веровања је неупоредиво теже доћи, посебно када су у питању извесне суптилније или сложеније чињенице. На том путу чак и епистемички крајње одговорне особе наилазе на разне унутрашње или спољашње когнитивне препреке које морају да премосте да би досегле знање. У кризним периодима такве баријере се додатно укрупњују и множе.

*

Током прве две деценије новог миленијума догодиле су нам се три велике друштвене кризе: економска (2008) која је превладана, мигрантска (2015) за коју још увек не можемо рећи да је потпуно окончана и пандемијска (ковид-19) којој се такође не назире крај. Слично ранијим глобалним кризама, последње две суочиле су нас са низом практичних, често животно важних питања. Сва она имају бројне научне али и филозофски занимљиве аспекте, међу којима ћу само поменути економске, правне и етичке, док ћу посебну пажњу посветити епистемолошком аспекту чији значај се огледа у томе што је ослањање на релевантна сазнања предуслов за ваљане одлуке и успешне потезе у борби са кризом. То је, међутим, изузетно отежано у драматичним кризним контекстима јер они, између осталог, код људи активирају разне психолошке механизме као што су осећаји тескобе, угрожености, неизвесности и слични, који не само да могу довести до екстремнијих облика понашања, већ и потхрађују све оне когнитивне пропусте којима су људи иначе склони: робовање предрасудама, истрајавање на догматским уверењима, слепо поверење у квазиауторитете и друге. Поред тих субјективних когнитивних ба-

2 *Вигејли*, на пример, Fogelin 2003.

ријера, у данашњем окружењу поплава непроверених информација доступних преко непоузданих масовних медија и интернет-сајтова ствара плодно тле за људску лаковерност.

Значај епистемолошког аспекта илустроваћу на примеру мигрантске и пандемијске кризе. Као полазиште послужиће ми две тезе које су широко прихваћене у савременој епистемологији. Прва од њих препознатљива је за тзв. рилајабилитичко схватање сазнајног оправдања, док се друга може наћи у неким верзијама епистемолошког контекстуализма. Приказаћу их укратко.

(1) Рилајабилитисти тврде да су уверења до којих долазимо оправдана ако смо их стекли применом метода који су *йоуздани* у том смислу што нас чешће воде истинитим него лажним веровањима (та сразмера одређује степен поузданости метода). На поузданост као критеријум сазнајног оправдања први је упутио Френк Ремзи (Ramsey, 1931), а неколико деценија касније теоријски су га развили и образложили Дејвид Армстронг (David Armstrong), Алвин Голдман (Alvin Goldman) и Дрецке. Помоћу тог појма они су изразили поменути сократовску интуицију о улози епистемичког оправдања у отклањању случајне тачности веровања: поузданост директно доприноси вероватноћи истинитости веровања. Тако је Армстронг (Armstrong, 1973) функционисање наших когнитивних моћи тумачио по аналогiji са мерним инструментима и тврдио да је за знање неопходно да је веровање *йоуздан индикатор* стања ствари на које се односи слично као што је, рецимо, висина живиног стуба на исправном термометру поуздан индикатор спољашње температуре. Голдман (Goldman 1979, 1986) и Дрецке (Dretske 1981) су, пак, као критеријум узимали *йоузданост меџода* путем којих долазимо до веровања, при чему је први имао у виду когнитивне процесе помоћу којих формирамо веровања, док је други говорио о изворима или каналима информација које улазе у садржај наших веровања. Без дубљег упуштања у анализу ових рилајабилитичких позиција, истакао бих само то да је поузданост метода формирања веровања подеснији критеријум који може да се интерпретира тако да укључује поузданост индикације: неко веровање не би ни могло да буде поуздан индикатор одговарајућег стања ствари да није формирано поузданим методом (било да је реч о когнитивном процесу или о извору информација). Додатна предност овакве концепције је што омогућује плодну везу између епистемологије и когнитивних наука.

(2) Према другој тези, мера у којој би неки метод требало да буде поуздан (превага истинитих у односу на лажна веровања) зависи од извесних контекстуалних фактора међу којима посебно место има

интерес или *улој* особа које су се затекле у датом контексту, односно то колико је за њих у датим околностима *важно* да су веровања до којих су дошле тачна.

Било да заступамо контекстуалистичку теорију сазнања или не, морамо признати да разни контекстуални услови утичу на висину стандарда или снагу захтева које постављамо у погледу сазнајног оправдања. Као што је приметила Гејл Стајн, „једно од битних обележја нашег појма знања јесте да су строжи критеријуми примеренији у различитим контекстима. Једна ствар је ако смо се затекли на улици, друга ако смо у учионици, трећа ако смо у судници...” (Stine 1999, стр. 149). У том погледу, контексти друштвених криза нису изузетак. Штавише, у њима су епистемички стандарди повишени с обзиром на интересе како појединаца, тако и читавог друштва: од тога да ли имамо сазнајни увид у релевантне чињенице, трендове, могуће исходе и сл. зависиће наше одлуке, мере и поступци, односно то са којим успехом ћемо пребродити кризу која нас је задесила. Тачност наших веровања у кризним контекстима знатно добија на важности зато што је једна од главних карактеристика кризних ситуација (којег год да су типа) опасност од изразито негативних последица по појединце и друштво у целини. Да би се оне избегле или бар ублажиле, неопходан је огроман сазнајни ангажман и опрез у формулисању судова на основу којих ће бити доношене одлуке и планиране мере.

У позадини ове контекстуалистичке тезе лежи претпоставка да је знање неспојиво са погрешком у том смислу што бисмо, када тврдимо да нешто знамо, морали да искључимо оне могућности погрешке (алтернативе) које су у датом контексту релевантне. Ову идеју први је изложио Остин (Austin 1961), да би је неки други аутори (Дрецке, Голдман и други) касније развили у оквиру тзв. теорије релевантних алтернатива. Већина контекстуалиста је усваја, наглашавајући утицај конверзационих контекстуалних фактора (жеља, потреба, интереса и сличних субјективних фактора учесника у датом контексту) на ширење или сужавање скупа релевантних алтернатива, те самим тим на поштравање или ублажавање сазнајних стандарда. Претпоставимо да смо пре десетак дана резервисали авионске карте за сутрашњи лет за Беч у 11.00h. Ако смо се упутили на туристичко путовање и уопште нам није важно да ли ће авион полетети у предвиђено време, односно да ли ћемо у Беч стићи око 12.20h или нешто касније, за тврдњу да знамо када авион полеће биће нам довољно оно што пише на купљеним картама и у сезонском реду летења. Али ако нас у Бечу чека пословни састанак од веома велике важности, који почиње истог дана у 15.00h и на који не бисмо смели да закаснимо, потру-

дићемо се да сутрадан ујутро, пре поласка на аеродром, проверимо и то да случајно није дошло до промене реда летења или до већег кашњења у полетању. Да бисмо отклонили ове додатне могућности погрешке (које су нам у првом контексту биле небитне), прибећи ћемо поузданијем методу од ослањања на сезонски ред летења и раније купљене авионске карте – погледаћемо ажурирани сајт или ћемо телефоном позвати аеродромску службу за информације.

Како ова два епистемолошка момента добијају на тежини у контекстима релативно глобалних друштвених криза као што су миграциона или пандемијска?

Подсетимо још једном на то да, када је у питању поузданост као критеријум епистемичке оправданости, кризне ситуације покрећу психолошке механизме који на људе делују тако да их, између осталог, подстичу на примену крајње непоузданих метода: робовање предрасудама, пристрасно просуђивање, слепо поверење у квазиауторитете, исхитрене генерализације и других. Осим ових, могло би се рећи унутрашњих или индивидуалних когнитивних препрека, које су и иначе диспозиционо укорењене у људској природи, у савременом, технолошки развијеном окружењу разних масовних медија и интернета умножиле су се бројне спољашње когнитивне баријере које фаворизују лаковерност наспрам поузданости:³ сведоци смо колико су људи склони да се некритички ослањају на многе крајње непоуздане изворе информација као што су социјалне мреже, медијски пренете лажне вести, псеудонаучне теорије и сличне. Паралелно са увећањем когнитивних препрека, кризни контексти угрожавају интерес друштва у целини, што повећава важност открића истине и подиже сазнајне захтеве на знатно виши ниво од уобичајеног: да би се избегле грешке чија цена је по правилу огромна (зависно од природе кризе, то могу бити економски крах, нарасле социјалне тензије, људске жртве и друге), планирани кораци у борби са кризом морају бити засновани на тачним веровањима формираним применом што поузданијих метода.

Искуства свих земаља погођених миграционом и пандемијском кризом то добрим делом потврђују. Гледано само из перспективе европских земаља, оне су додатно поткрепиле запажање које је својевремено изнео Жан Моне (Jean Monnet), један од иницијатора пројекта уједињења европских држава, да ће Европа бити искована у кризама. Као што се сећамо, миграциона криза започела је

3 Из обиља литературе која се бави разним врстама когнитивних пропуста издвојићу само неколико наслова: Twerski & Kahneman, 1974; Twerski, 1997; Gilovitch, Griffin and Kahneman, 2002; Pohl, 2004; Tindale, 2007; Correia, 2011.

2015. године и, мада у нешто блажем облику, још увек траје. Талас избеглица из блискоисточних и северноафричких земаља⁴ донео је и транзитним и одредишним државама велики број проблема, пре свега економских (смештај, притисак на тржиште рада и образовни систем и других) и социјалних (друштвена интеграција, опасност од терористичких аката, пораст антимигрантских емоција итд.). Државе Европске уније у први мах нису предвиделе ни размере ни последице наглог прилива толиког броја миграната. Изостала је солидарност, није било консензуса око заједничког плана размештања избеглица, грубо су прекршени неки од основних принципа на којима ЕУ почива (отвореност граница и слобода кретања). У недостатку координисаних, тачних процена, пропуштена је прилика да се повуку исправни потези који би бар ублажили настале тешкоће: доношење неке врсте Маршаловог плана за области из којих је прилив избеглих највећи, побољшана гранична контрола, прецизан поступак регистравања придошлица, одобравања азила и издавања радних дозвола, организована социјална интеграција. Уместо тога, многе државе ЕУ су, на жалост, прибегле недемократским средствима као што су затварање границе, договор са транзитним државама у окружењу о задржавању избеглица и сличним. Да би спречиле улазак миграната или их одвратиле од илегалног преласка границе, најизложеније државе на југу ЕУ (Малта, Грчка, Шпанија, Италија и Хрватска) почеле су да користе чак и крајње нехумана средства као што су физички напади, брутално малтретирање током граничне провере, транспорта или притвора и друга.⁵

Делом субјективно мотивисане, делом подстакнуте ставовима окружења, на когнитивном плану су се манифестовале расне, етничке и социјалне предрасуде које су утицале на формирање погрешних или једностранних како вредносних, тако и чињеничних судова. Појачано дејство оваквих когнитивних баријера током миграционе кризе може се приказати у светлу корисне – премда прилично упрошћене – дистинкције између два система мишљења коју је увео Канеман (Kahneman, 2011). *Систем 1* је у позадини наших бројних свакодневних, често понављаних активности као што су, на пример, вожња или шетња: расуђивање је брзо, одвија се по навици или на емотивној основи, до уверења и одлука се долази уз незнатан мисаони напор. С обзиром на те особине, овај тип мишљења је непоуздан, у иоле сло-

4 Процене су да се од 2015. године више од милион и по људи из наведених области упутило у земље ЕУ.

5 Према проценама о којима је прошле године писао *Гардијан*, поменути поступци проузроковали су смрт око 2000 особа, међу којима је било и деце.

женијим ситуацијама далеко чешће нас води погрешним него тачним веровањима. Он је оптерећен тзв. *имплицитним* когнитивним пропустима повезаним са несвесним ставовима и стереотипима који неконтролисано утичу на наше (обично погрешно) расуђивање, одлуке и понашање. Управо тако су се у контексту миграционе кризе расни или групни стереотипи код многих локалних становника испојили кроз негативне ставове и поступке према имигрантима.

Други тип мишљења који Канеман назива *Системом 2* у позадини је сложенијих уверења и одлука, спорији је, укључује примену логичких правила, изискује мисаони напор, што га све заједно чини знатно поузданијим од *Система 1*. Ипак, и на том плану се јављају извесне сазнајне препреке у виду експлицитних когнитивних пропуста као што су превиђање снаге сведочанства, погрешан избор узорка, исхитрена уопштавања и сл. У контексту миграционе кризе приметно је колико је осећај угрожености од другачијих социјалних група, комбинован са бројним дезинформацијама углавном пласираним преко појединих масовних медија и друштвених мрежа, код локалног становништва утицао на стварање извитоперене слике о избеглим особама. Код нас је, рецимо, до наглог ширења лажних вести и антимигрантских ставова дошло после затварања тзв. Балканске руте и ЕУ граница 2016. године, кулминиравши у време пандемије 2020. године. Тако се, на пример, како преноси *BBC News* 07. 05. 2020, само за неколико месеци на позив Фејсбук објавом „СТОП насељавању миграната” одазвало више од 300.000 пратилаца, понајвише услед дезинформација о инцидентима и нападима на локалне становнике или наводном државном плану о насељавању миграната широм Србије ради увећања наталитета и њиховом ангажовању као дефицитарне радне снаге. Врхунац разбуктане антимигрантске кампање били су појава тзв. Народних патрола, протест десничарских група почетком марта 2020. и упад члана групе Левијатан у обреновачки мигрантски центар. Све то само је још једном потврдило у којој мери су многи локални становници затечени миграционом кризом, несклони коришћењу поузданих извора информација и рационалном формирању веровања о положају избеглица, лаковерно поверовали у лажне вести и подлегли предрасудама, стереотипима и емотивно обојеним ставовима.

Мада је природа пандемијске кризе потпуно другачија, и у њеном контексту су се на когнитивном плану дешавале сличне ствари. Искуства разних земаља била су различита, али су се и са пандемијом најуспешније бориле оне државе које су, уз коришћење расположивих организационих, техничких и медицинских ресурса, доносиле

одлуке и предузимале мере поткрепљене одговарајућим стручним знањима и научним увидима. Ни у овој ситуацији земље ЕУ нису успеле да се довољно компетентно ухвате укоштац са кризом, што посебно показују почетни фијаско са вакцинама, спорост у реализацији програма фонда NGEU (Европска унија следеће генерације) вредног 750 милијарди евра и спорови држава чланица са Комисијом ЕУ око појединачних програма.

За контекст пандемијске кризе такође је карактеристично снажење когнитивних баријера које су угрозиле тачност процена, исправно одлучивање и предузимање одговарајућих мера. Фактори који су подстакли лаковерност и разне когнитивне пропусте поново су потицали из два најчешће испреплетена извора: с једне стране из урођене субјективне склоности ка робовању предрасудама, повлађивању мишљењу средине и лажним ауторитетима, неопрезном уопштавању и сличних, а са друге стране из спољашњег окружења преплављеног дезинформацијама пласираним кроз разна удружења, друштвене мреже и масовне медије. Навешћемо три таква примера (у прва два реч је о лажним вестима конструисаним на основу ранијих тачних вести, а у трећем о псеудонаучној теорији) на којима се показало колико су људи склони да праве когнитивне пропусте како на иначе непоузданом нивоу мишљења „Систем 1”, тако и на поузданијем нивоу мишљења „Систем 2”: (1) у време када је још увек трајало истраживање вакцина против вируса ковид-19 (10 их је било у фази клиничког испитивања), пронела се вест о томе да је Италија наводно повукла из употребе Новартисове вакцине због смрти 13 грађана, која је оснажила антиваксерску кампању – у питању је дезинформација за коју је као подлога послужила вест о вакцини против грипа *Fluad* исте компаније, која је била привремено повучена 2014. године због претпоставке (за коју се показало да је нетачна) да је узроковала смрт неколико старијих Италијана; (2) вест која се код нас недавно проширила о продаји института Торлак компанији Новартис такође је конструисана на основу информација које су биле актуелне 2013. године; (3) познато је да као и свака друга вакцина, и вакцине против вируса ковид-19 (било да су произведене класичним поступком коришћења ослабљене верзије вируса која подстиче настанак антитета, било новим ДНК поступком узимања дела генетског кода вируса који се смешта међу друге, безопасне вирусе) поред основних састојака садрже строго контролисане минималне количине додатних помоћних супстанци чија улога је да поспеше реакцију имуног система, конзервирају садржај вакцине и слично – њиховим издвајањем и указивањем на негативне последице које самостално и у већим количинама имају по људски организам (рецимо формалде-

хид или алуминијум) код многих је подстакнута бојазан да су саме вакцине опасне.

Да штета коју производи лаковерност може бити велика, понекад чак и фатална, имали смо прилику да се осведочимо у оба актуелна кризна контекста. На самим почецима тих двеју криза, кроз изјаве наших званичника и појединих стручњака провејавао је неодмерени оптимизам. Када смо били запљуснути првим миграционим таласом, са највиших званичних инстанци прокламовано је да ће избеглицама бити широм отворена гранична врата, уз могућност да они који желе остану у нашој држави која ће предузети све неопходне мере да их адекватно збрине; када су регистровани први случајеви вируса ковид-19, јавности су бомбастично сервиране информације да нема бојазни од озбиљније епидемије и да је реч о бенижном вирусу слабијем од грипа.⁶

Стварност је убрзо демантовала изнете оцене размера и процене могућих последица насталих криза, показавши колико су оне – којим год разлозима да су биле мотивисане – биле брзоплете, олаке и, што је најгоре, погрешне. Можда су, рецимо, мотиви за оптимистичне изјаве поводом првих наговештаја мигрантске кризе били морално оправдани (емпатија, жеља да се избеглицама пружи помоћ, и слични), али су жеље биле једно а реалност друго: у тренутку када је ЕУ затворила своје границе и препречила Балканску руту за пролаз миграната, суочили смо се са проблемом њиховог смештаја и немогућношћу да их социјално интегришемо.⁷ Ствари су изгледале још поразније када је реч о оптимистичним проценама развоја и размере ковид-19 кризе: од „најсмешнијег вируса на свету” брзо смо доспели у ванредну ситуацију у којој су се испојиле све слабости нашег здравственог система (недостатак одговарајуће медицинске опреме, медицинског особља и смештајних капацитета). У игри су, наравно, две могућности: званичници су или искрено али лаковерно били убеђени у тачност својих оцена и процена, или су свесно обмањивали јавност из одређених прагматичних разлога (политички интерес, сузбијање панике, куповина времена и слично). Која год да је опција у питању, когнитивни ефекти били су исти: код многих грађана, склоних некритичком ослањању на судове ауторитета, формирана су

6 Као што нам је познато, таквих олакших оцена и напречац повучених лоших теза било је и у неким другим земљама, рецимо САД (Трамп) и Великој Британији (Донсон). Ако је за утеху, ове земље су извукле поуку и предњачиле у организованој вакцинацији становништва.

7 Број одобрених азила веома је мали у односу на укупан број избеглица које су се задржале у нашој земљи (према подацима Комесаријата за избеглице и миграције, почетком новембра 2020. године у Србији је било више од 6.000 миграната смештених у 19 центара и још око 1.200 ван њих).

погрешна уверења и неоснована очекивања, што је посебно у контексту пандемијске кризе за последицу имало конфузију, опуштање и неодговорно понашање. Одлуке и поступци који су се темељили на лаковерности уместо на знању нису ни могли бити другачији, а пошто је улог био веома висок (у питању су не само економски трошкови, него и судбине многих људи), плаћена је и висока цена (изгубљени су бројни људски животи). Управо је овај, контекстуално веома важан фактор, диктирао крајњи опрез, коришћење поузданих метода и формирања оправданих веровања о релевантним чињеницама. Овако висок улог изискивао је далеко организованији, епистемички одговоран и институционално подржан ангажман у стицању одговарајућих знања и предузимању адекватних мера ради спречавања или бар ублажавања негативних последица: у случају мигрантске кризе, збрињавање избеглица, предупређивање несрећних случајева, елиминисање опасности од евентуалних терористичких претњи; а у случају пандемијске кризе – систематична научна истраживања природе, начина и брзине преношења вируса, лабораторијски рад на прављењу вакцине, предузимање заштитних мера итд.

*

Као што се на примерима мигрантске и пандемијске кризе може видети, у кризним контекстима са драматичним порастом друштвеног и индивидуалног улога расте и важност поузданог открића истине, прецизних увида и тачних процена, док комбиновано дејство психолошких механизма прожетих снажним емоцијама (страх, неизвесност, дезоријентисаност и сл.) и спољашњих чинилаца (разна удружења, масовни медији, интернет и др.) јача постојеће и ствара нове когнитивне препреке које ометају стицање знања. Да би се отклониле погрешке које у таквим контекстима често могу бити фаталне, неопходно је како индивидуално, тако и институционално епистемички одговорно ангажовање на потискивању лаковерности и фаворизовању поузданих сазнајних метода. Једино епистемички одговорним понашањем могуће је доћи до релевантних знања на темељу којих се могу доносити исправне одлуке и повлачити прави потези који воде ка превазилажењу кризе. На индивидуалном плану, то подразумева избегавање когнитивних пропуста, прибегавање поузданим изворима информација, критичко преиспитивање и ослањање на судове стручњака из релевантних области. На ширем, друштвеном плану, то изискује организован, институционално подржан рад тимова стручњака из области које су релевантне за врсту кризе којом је друштво погођено (економисти, социолози, хемичари,

лекари и други). Поред тога што могу да користе искуства и поуке из ранијих, сличних кризних ситуација, овакви тимови су компетентни за (а) систематично прикупљање и анализу релевантних података; (б) тумачење, објашњење и предвиђање токова догађаја као што су, у примерима којима смо се бавили, социјални трендови или економски ефекти миграција, односно модалитети ширења вируса, његове мутације или реакција на лекове. Једино овако стечена знања пружају адекватну основу на темељу које би надлежне институције могле да конципирају и спроводе план борбе са кризом, односно кораке које ће предузети како би отклониле или бар ублажиле негативне ефекте кризе.

Какву епистемолошку поуку можемо да извучемо? У складу са оном са којом смо започели овај рад, можемо још једном да констатујемо: да, заиста, ништа лакше него поверовати у нешто ако смо већ склони да до веровања долазимо на најлакше начине, тако што ћемо подлећи снажним емоцијама, робовати предрасудама, поводити се за лажним ауторитетима или се некритички ослањати на непоуздане изворе информација препуне лажних вести, псеудонаучних ставова, теорија завере и слично; неупоредиво теже је *знаћи* зато што стицање знања изискује когнитивни напор и коришћење поузданих најбољих метода као што су пажљиво прикупљање података, опрезна анализа, ваљано извођење и спремност на критичко преиспитивање закључака. Овај други, тежи пут резервисан је за епистемички одговорне особе и, када су у питању комплексније тематске области, стручно оспособљене појединце. То ипак не значи да су сви остали осуђени на лаковерност: као и у другим сферама људског живота, и у домену људског знања заступљена је својеврсна подела рада, па ће се и лаици епистемички одговорно понашати ако се у погледу сложенијих питања из разних научних области ослоне на судове компетентних стручњака. Још увек је то доста комотан начин формирања тачних веровања, али је бар довољно поуздан да отклања лаковерност и доноси знања.

Коришћена литература

- Armstrong, D. 1973. *Belief, Truth, and Knowledge*. London: Cambridge University Press.
- Austin, J. L. 1961. *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press.
- Dretske, F. 1981. *Knowledge and the Flow of Information*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Dretske, F. 2000. The Epistemology of Belief. In: *Perception, Knowledge and Belief*. Cambridge: Cambridge University Press, 64–79.

- Goldman, A. 1979. What Is Justified Belief? In: G. Pappas, ed. *Justification and Knowledge*. Dordrecht: D. Reidel, 1–23.
- Goldman, A. 1986. *Epistemology and Cognition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Correia, V. 2011. Biases and fallacies: The role of motivated irrationality in fallacious reasoning. *Cogency* Vol. 3, No. 1, 107–126.
- Gilovitch, G. and Kahneman, D. eds. 2002. *Heuristics and Biases*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kahneman, D. 2011. *Thinking, Fast and Slow*. Macmillan.
- Tindale, C. 2007. *Fallacies and Argument Appraisal*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Twerski, A. & Kahneman, D. 1974. Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science* 185, 1124–1131.
- Twerski, A. 1997. *Addictive Thinking*. Center City, Minnesota: Hazelden.
- Pohl, R. ed. 2004. *Cognitive Illusions*. Hove and New York: Psychology Press.
- Fogelin, R. 2003, *Walking the Tightrope of Reason*. Oxford: Oxford University Press.
- Ramsey, F. P. 1931. Knowledge. In: R. B. Braithwaite, ed. *The Foundations of Mathematics and Other Essays*. New York: Harcourt Brace.
- Stine, G. 1999. Skepticism, Relevant Alternatives, and Deductive Closure. In: K. DeRose & T. A. Warfield, eds. *Skepticism: A Contemporary Reader*. New York, Oxford: OUP.

Živan Lazović*

EPISTEMIC RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF SOCIAL CRISIS

Abstract: The main aim of this paper is to consider how various types of social crises create contexts in which the general assumption comes to full expression that without knowledge of relevant data, correct decisions cannot be made or adequate measures taken to overcome the crisis. Such contexts, on the one hand, increase the importance of successful discovery of the truth both for individuals and for society as a whole, which affects the tightening of epistemic standards, while on the other hand they enlarge some old or bring new cognitive barriers that negatively affect the reliability of various cognitive methods. The key role of epistemic responsibility is illustrated with the examples of two crises that have befallen us during the last few years: the migrant crisis and the pandemic crisis.

Keywords: social crisis, gullibility, reliability, epistemic responsibility.

* full professor, zlazovic@f.bg.ac.rs